

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG‘ONA POLITEKNIKA INSTITUTI
«JADIDLARNING ILMIY-PEDAGOGIK MEROSI: TARIX VA
ZAMONAVIYLIK» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani
materiallari
(II - to‘plam)

Farg‘ona shahri
29-30 mart 2024-yil

“Jadidlarning ilmiy-pedagogik merosi: tarix va zamonaviylik” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. (2024-yil 29-30 mart). O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024 yil 18 yanvar kungi 16-son buyrug‘i ijrosini ta‘minlash maqsadida 2024-yil 29-30-mart kunlari Farg‘ona politexnika institutida “Jadidlarning ilmiy-pedagogik merosi: tarix va zamonaviylik” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman bo‘lib o‘tadi.

Ushbu to‘plamda xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari o‘rin olgan. To‘plamda oliy va o‘rta ta‘lim muassasalari, ilmiy tekshirish institutlari, Jadidlarning ilmiy-pedagogik merosini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy izlanish natijalari keltirilgan.

Anjuman tashkiliy qo‘mitasi:

Salomov O‘.R. FarPI rektori, t.f.d., professor

Dehqonov Sh.M. FarPI YOBI, MMMB Birinchi prorektor, i.f.b.f.d.

Kambarov J.X., FarPI o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor, t.f.d.

Jaxongirov I.J. FarPI o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor, i.f.d.

Toxirov M.Q. FarPI fakultet dekani, t.f.b.f.d.

Radjabov Q.K. – O‘zFA Tarix instituti professori, t.f.d.

Sulaymonov M. Farg‘ona O‘zbekiston ;

Ergashev Sirojiddin Fayazovich, Farg‘ona, O‘zbekiston ;

Alimova Nargiza, Farg‘ona, O‘zbekiston;

Qozoqov Tohirjon, Namangan, O‘zbekiston;

Kamilov A. A. FarPI kafedra mudiri t.f.n.

Tuxtarov I. M. FarPI kafedra dotsenti f.f.n.

Yusupov A. A. - FarPI kafedra dotsenti v.v.b., t.f.b.f.d.

Xonqulov Sh.X. - FarPI kafedra dotsenti v.v.b., t.f.b.f.d.

Taqrizchilar: Alimova N. FarDU, kafedrasi mudiri, Shaxodjayev M. FarPI dotsenti.

Mas‘ul muxarrirlar: A.Kamilov, Sh.Xonqulov.

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuniga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari shaxsan mas‘uldirlar.

ahvoldan tezroq ozod bo'lishini istagan. Toshkentda bo'lib o'tgan quriltoyda nutq so'zlab, millatni o'zaro ixtiloflardan voz kechishga, buyuk maqsad yo'lida birlashishga, ittifoq bo'lishga chaqirdi[4.245.]Mutaffakir millatni savodxon qilishni uning ozodligi, mustaqilligi, erkinligi g'oyasi bilan bog'laydi. Biz madaniyat va iqtisod sohalarida boshqa millatlarga qaram bo'lishni istamasak, biz milliy sud'byalar, advokatlar, o'qituvchilar, davlat arboblari, injiner, savodli tijoratchilarni tayyorlashimiz zarur. Ular savdo idoralari va banklar bizga yordam berishlari, bizni manfaatlarimiz, dinimizni himoyachilari bo'lmoqlari zarur, deb yozgan edi Behbudiy. Shunday ekan, siz hurmatli vatandoshlar o'z farzandlaringizni din va millatga xizmat qilmoqlari uchun zamonaviy bilimga o'rgatishga harakat qilishingiz zarur, millat va dinga faqat bilim va mablag' bilan hizmat qilishi mumkin[5,7].

Milliy mustaqillik va erkin hayotga erishishda jadidchilar umrilarining oxirgi daqiqalarigacha o'zbek xalqining ma'naviy va siyosiy ozodligi uchun otashin kurashchi bo'lib qoldilar. Jadidlar milliy ozodlikka erishishning asosiy vositasi deb, maorifni hisobladilar. Jadidchilik muayyan ijtimoiy-falsafiy oqim, uning o'ziga xos bo'lgan dunyoqarash tizimi, pritsiplari mavjud. Ularni bir butun holda ta'lim-tarbiya tizimi deb atash mumkin. Ana shu ta'lim tarbiya tizimi yosh avlodni savodxon qilish, ilm-fanni o'rganish, rivojlanib borayotgan zamon bilan birga bo'lish kabi yo'nalishlari bilan baholangan.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikkinchi jild.-T. : O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
2. Tohir Qahhor. Hur Turkiston uchun.-T.: Cho'lpon, 1994.
3. O'zbekistonda ijtimoiy- falsafiy fikrlar tarixidan.-T.: O'zbekiston, 1995
4. "Oyna", 1913 yil, 1-son
5. "Oyna", 1913 yil, 7-son

АБДУЛҲАМИД СУЛАЙМОН ЧЎЛПОН-“БУХОРО АХБОРИ” МУҲАРРИРИ ВА ТЕАТР ТАНҚИДЧИСИ

***Раҳмонов Камол Жамолович, Бухоро давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси доценти, т.ф.н.***

Аннотация: мазкур мақолада шоир ҳамда драматург Абдулҳамид Сулаймон Чўлпоннинг муҳаррирлик фаолияти, Бухорода театр санъатига оид фикр-мулоҳазалари таҳлил этилади.

Калит сўзлар: эркпарвар, драматург, бош муҳаррир, матбаачилик, маданий-оқартув ишлари, концерт, татар ва бошқирд, опера, Шарқ чолгу (муסיқа) мактаби, амир саройи қўшиқчиси

Аннотация: в данной статье анализируется редакторская деятельность поэта и драматурга Абдулхамид Сулеймана Чулпана и его взгляды и размышления на театральное искусство в Бухаре.

Ключевые слова: свободолобивый, драматург, главный редактор, издательское дело, культурно-просветительские работы, концерт, татарский и башкирский, опера, школа восточных инструментов, придворный певец эмира

Annotation: this article analyzes the editorial activity of poet and playwright Abdul Hamid Suleiman Chulpan and his views and reflections on theatrical art in Bukhara.

Keywords: freedom-loving, playwright, editor-in-chief, publishing, cultural and educational work, concert, Tatar and Bashkir, opera, school of oriental instruments, court singer of the emir

Мустақиллик йилларида озодлик ва тенглик курашчиси, эркпарвар ва ватанпарвар адиб Абдулхамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг (1897-1938) ижодий фаолияти кенг тадқиқ қилинди. Улуғ адиб, ношир ва матбаачи, таржимон ва хассос шоир ҳамда драматург бўлган Абдулхамид Сулаймон ўғлининг ҳаёт йўли, сермазмун ижодий фаолияти Бухоро билан ҳам боғлиқ. У Бухорода 1921 йилнинг эзидан 1922 йил баҳорига қадар яшади. Чўлпон Бухоро Халқ Совет Республикасининг ўзбек тилида, ҳафтада 2-3 марта чоп этиладиган бирдан-бир нашри бўлган «Бухоро ахбори» газетасининг 41-сони (1921 йил 30 июнь)дан 67-сони (1922 йил 25 январь)га қадар бош муҳаррирлик қилди. Чўлпон «Бухоро ахбори»да «Халқ», «Ағдарилиш», «Клеопатра уйқуси», «Кел бери», «Мен қочмадим», «Тарихдан...», «Куз», «Ётоқдан», «Қизариш», «Оғриганда», «Барг», «Кўлмак истадинг», «Юрт йўли», «Уч-тўрт юлдуз», «Баландликда» каби шеърларини эълон қилди[1]. Машхур «Халқ» шеъри ҳам Бухорода дунёга келганлигини таъкидлаш алоҳида ўринли бўларди.

Чўлпон нафақат назмда, қолаверса, публицистика соҳасида ҳам мақолалар ва хабарлар билан чиқди. «Бухоро ахбори» газетасида унинг томонидан ёзилган бир қатор мақолаларни аниқлашга муваффақ бўлдик[2]. 1921-1922 йиллар давомида ўзи муҳаррирлик қилган газетада Чўлпоннинг «Матбуот кучлик бир давлатдур», «Хукумат қурултойи», «Адабиёт кечаси», «Театр-томоша», «Кичик ҳангома: «Эргашиш», «Байрам қутлуғ бўлсун!», «Сиёсий ҳангома: «Тизгин талаш (Генуя кенгаши мажлиси муносабати билан)», «Хукумат нашри»[3] каби мақолалари босилган. Чўлпоннинг юқорида номлари зикр қилинган мақолалари матбаачилик, маданий-маърифий, сиёсий йўналишларда ёзилган. Муаллиф улар остига «А.Сулаймон (Чўлпон)» ёки «Қаландар» тахаллуси тарзида ўз исм-шарифини қайд қилганди[4]. Хуллас, Чўлпоннинг Бухородаги қисқа, лекин сермазмун фаолияти унинг таржимаи ҳолидаги энг муҳим давр бўлиб

қолди. Чўлпоннинг «Театр-томоша», «Адабиёт кечаси» мақолалари Бухоро Халқ Республикасидаги маданий-оқартув ишлари ҳақида баҳс юритади. Муаллиф масалага танқидий ёндашади. Қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган Абдулҳамид Сулаймон Чўлпон қаламига мансуб 2 та мақоланинг илмий ва публицистик аҳамияти муҳимлигини инобатга олиб, жорий имлога ўгирилди ва илк бор айнан тўлиқ ҳолатда эълон қилинмоқда.

Театр-томоша

Шанба куни, декабрнинг учиди «Етимхон» сахнасида машҳур бошқирд кўшиқчиси Азиз Алҳамид билан татар чолғувчиси Сайдашевнинг концертларини томоша қилдик. Азиз Алҳамиднинг концертларини бир эмас, бир нечанчи мартаба кўрамиз. Шунинг учун сўзнинг тўғриси бу концертнинг бизга кўп совуқ таъсир этганини айтмакка мажбурмиз. Негаким, Азиз ўртоқ бу йил ҳам сахнага истар-истамас чиққон каби эди. Унинг татар ва бошқирд томошачиларининг кўнгилларида чуқур из қолдиратурғон узун ва чўзилғувчи бошқирд куйлари бу йили ҳам бундандан ортиқ бўлмади. Унинг узун куйларида Шарқ қайғуси, Шарқ тушқунлиги сира йўқ. Аллақандай ёт бир нарса.

Хайр, буларни қолдирайлик.

Бу концертда янги бир «ижод» янги бир усулда кўрилди. Улда эса бошқирд-татар кўшиқчиси Азиз Алҳамид тарафидан эски ўзбек куйларининг бузилғонидир. Бу бобда энг бошда ўқилғон машҳур қошғарча куй нақадар бузуқ, нақадар ғайритабиий, оврўпалашғон ва кўпол эди! Бошқирдча куй эски ўзбек куйи бўлиб, илгари эл орасида кўп тарқалғон бўлсада сўнгги чоғларда йўқ бўлиб кетаётган эди. Бирдан оралиқда Фарғонанинг машҳур Муҳиддин қориси чиқди. Ва шунинг сахнага чиқиши билан бу куй яна таралди. Ана ингичкалик, истаган кўнгилларни завқлантирди. Бу куйни биз Алҳамид ўртоқдан эшитгач, яна қўл кўтариб дуо қилдикким, бу бечора куйнинг таралганидан ўлгани яхши экан деб. Бундан сўнг айтилган ва Ҳамза Ҳакимзода ижодидан бўлғон «Ғайратсиз Туркистоним» куйи бироз зарар билан ўтди. Энг сўнгида айтилган ва Ғулом Зафарийнинг «Эрк болалари» операсидан олинғон машҳур «Ёр-ёр» куйи эса қошғарча куйлар қаторига чизилди. Майда тафсилотларга киришмайман, улар жудо куйдур. Ёлғиз шунигина айтаманким, кечадан на татар, на бошқирд, на ўзбек мамнун бўлмади. Бу кечада Алҳамид ўртоқ нақадар руҳсиз кўринган бўлса, рус ва Оврўпа куйлари билан татар куйларини бирга кўшиб, иккаласидан «атала» пиширган Сайдашев ўртоқ яна унданда руҳсиз кўринди.

Бир оғиз сўз учун ўринсиз ерда «кулги» ҳаракатлар ясалғон артистчиликнинг қилиқларидан гапирмак ҳам ортиқчадур.

“Қаландар”. Бухоро ахбори. 58-сон. 1921 йил 8 декабрь.

Адабиёт кечаси

Шанба куни, 10 декабрда «Етимхон» саҳнасида Шарқ чолғу (муסיқа) мактаби тарафидан бир адабиёт кечаси қурилди. Кечанинг ўзида ул мен кишилардан англадимким, томошачиларнинг кўплигиданки, шубҳасиз, яхши сезги берган бу кеча тўғрисида баъзилар: «Бу Бухорода биринчи қатла кўрилатурғон бир кечадур», дедилар. Баъзилар: «Бухорода адабиёт, умуман санъатга қарши қурилган совуқлик билан кураш йўлида биринчи қадам» дедилар. Баъзилар эса, «Бу ҳеч нарса эмас, ёлғиз Шарқ муסיқа мактабининг 3-4 ойлик кичкина бир ҳисоботидир», дедилар. Бу ўйларнинг қайси бири тўғридур, мен кўп текшириб ўлтирмайман. Мен кечанинг мақсади тўғрисида сўнгги ўйга қўшилавераман. Зотан, кечанинг руҳи бўлғон улуғ адиб ва шоиримиз Фитрат рада очилмасдан бурун сўйлаган қисқа сўзида шу фикрни қистириб, аралаштириб кетди. Ҳамда тўғрисида шу эди. Парда очилиши билан биз Шарқ муסיқа мактабининг 30 қадар талабаларини қатор-қатор чизилиб ўлтирғонларини кўрдикким, олдинги қаторда буткул танбур, орқадагиларда эса, ғижжак, рубоб, най аралаш эди. Кичкина-кичгина чолғучилар бир тартиб ва бир йўл билан икки-учта машҳур оғир куйларни чалиб чиқдилар. Нотасиз, ёзувсиз, ёлғиз эс билангина чолғон бу кичкиналарнинг чолғуларида бизга сезиларли янглишлар бўлмади. Туркистоннинг маркази Тошкентдан тортиб йироқ Францияга қадар бузуқ ва ясама чолғуга тушган машҳур ўзбак куйи («Эшбой») бу кичкиналарнинг чолғуларида буткул бошқа бир таъсир беради. Ҳаракат ва товуш ўйнашлари истарлик бўлмағон хитобага кўп кўз солмаслик иккинчи пардада ўйналғон Фитратнинг шеър ва кўшиқлари билан ёзилғон бир пардали «Ўғизхон» томошаси томошачиларга яхши, ҳатто ортиқ даражада чуқур сезги бағишлади.

Бош ролда (Бобой) Фитрат, Ўғуз ролида яна ўзбакнинг янги адабиёт оламида зўр ҳиссаси бўлғон У. М. ўртоқ эди. Дунёга кўп шодлик билан келиб кетмакда бўлғон бир киши «Ўғуз» томошасидан сўнг менга «Умримда мен бунча йиғламағон эдим», деди. Асарнинг томошачиларга бўлғон таъсирини мен шу ўлчак билан ўлчасам янглишмасам керак. Бобой ролида Фитратнинг секин қимирлаши, қарашлари ва сўз вақтида кўрсатган ҳаяжонлари тўғри ва тузук эди. Ўғузнинг товуши кўп ҳайбатли чиқсада, шу ҳайбатли товушга келишмайтурғон «ҳаракатсизлиги» кишида қизиқ бир «қаршилиқ» чиқарар эди. Бунда чолғу кўп бузуқ ва қийин чалинди,

болалар кўшиғи сезиларли равишда чала бўлмаса яна яхши эди, демакка журъат қиламан. «Ўғуз»нинг умумий таъсири кўп чуқур бўлди, буни қайтариб айтмакка лозим бор.

«Ўғуз»дан сўнг чолғу мактабининг кўшиқ бўлими талабаларидан кичкина-кичкина уч бола энг оғир кўшиқларни айтдилар. Уларнинг икки ёнларида Бухоронинг энг машҳур кўшиқчиларидан бири ва иккинчиси эса, собиқ амир саройи кўшиқчиларидан мухтарам Мирбобо танбур чертдилар. Бизнинг қулоқларимиз домло Абдулҳалимдан эшитиб ўрганган катта ва оғир кўшиқларини кичкина-кичкина болалар оғзидан эшитгач, билсангиз эди, қанча шодландик! Бу кичкиналар товушда устозларига қанча ўхшатсалар, қилиқда ва ҳаракатда улардан сира қолишмас эдилар. Уларда фақат шу бир-икки машҳур хофизда кўрилатурғон қилиқларини кўргач, мен ҳеч ўзимни тўхтата олмас эдим. Сўнгра бир хитобадан сўнг, чолғу мактаби ҳайъат таълимаси тарафидан икки-уч машҳур куй ўйналиб, кечанинг битгани билдирилди. Парда орасида биродар Ҳошим Шойик адабиёт ва санъат тўғрисида илмий ва фаний бир сўз сўйладилар.

Кишилар кўп, ҳукумат аъзоларининг ҳаммаси деярли ҳозир эдилар.

Шундай кечаларда албатта, уч нарсага диққат қилинса яхши бўлур эди.

Биринчи, куй ва кўшиқлар ортиқча бўлмасун.

Иккинчи, сахна ва залда электик ёруғи бўлсун.

Учинчи, жойлар сонли бўлсунда, ортиқча одамларнинг киришига йўл берулмасун.

“Қаландар”. Бухоро ахбори. 60-сон. 1921 йил 14 декабрь.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Саиджон Алиев. Чўлпон назмида Бухоро \ Бухоро ҳақиқати. 1997 йил 20 декабрь.
2. Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси тарихи матбуот саҳифаларида. Монография. -Тошкент, “ABU MATBUOT - KONSALT”, 2012 й. 175 бет
3. Бухоро ахбори. 41-сон, 1921 йил, 30 июнь; 44-сон, 10 июль; 47-сон, 14 август; 58-сон, 8 декабрь; 60-сон, 14 декабрь; 65-сон, 1922 йил 15 январь; 72-сон. 25 февраль.
4. Rahmonov K. BUXORO XALQ SHO‘ROLAR JUMHURIYATI: milliy matbuot talqinida besh kitob. BUXORO MATBUOTI FIDOIYLARI (birinchi kitob). Buxoro. 2022 -110 бет

**“САДОИ ТУРКИСТОН” ГАЗЕТАСИ ВА УНДАГИ БИР
МАҚОЛА ХУСУСИДА**

43.	АБДУЛҲАМИД СУЛАЙМОН ЧЎЛПОН-“БУХОРО АХБОРИ” МУҲАРРИРИ ВА ТЕАТР ТАНҚИДЧИСИ Раҳмонов Камол Жамолович.	211
44.	“САДОИ ТУРКИСТОН” ГАЗЕТАСИ ВА УНДАГИ БИР МАҚОЛА ХУСУСИДА Раҳмонов М, Мавлонова С.	215
45.	ЖАДИДЛАРНИНГ ДЕМОКРАТИК ҚАРАШЛАРИ ВА ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ Максумов Набижон Ортиқбоевич, Тожибоев Умиджон.	219
46.	ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИНИНГ МИЛЛИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ Ўринбоева М.С.	224
47.	TURKISTONDA HARBIY ISH SOHASIDAGI ISLOHOTLARDA JADID TARAQQIYPARVARLARI G‘OYALARINING AHAMIYATI Mirzajonov G‘ayrat Tayirjonovich.	229
48.	XX ASRNING YIGIRMANCHI YILLARIDA TURKISTONDAGI MADANIY JARAYONLAR VA UNDA JADIDLARNING ISHTIROKI XUSUSIDA Isomiddinov Z.R.	237
49.	STAGES OF SOVIET POLITICAL ACTION TOWARDS BELIEVERS Nabiyev Xumoyun.	241
50.	AHMAD ZAKI VALIDIY TO‘G‘ON – ATOQLI JAMOAT ARBOVI VA TURKIY OLIM Sodiqova Nargiza Nasri qizi.	248
51.	БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИНИНГ МАДАНИЙ СИЁСАТИДА ЖАДИДЛАРНИНГ РОЛИ ҲАҚИДА (1920-1923 ЙИЛЛАР) Носиржон Абдухалиқ ўғли Дониёров.	254
52.	TURKISTON MUXTORIYATI FAOLIYATIGA NAZAR Misabojeva Mohinura Baxtiyorovna.	259
III- ШҮЪБА ЖАДИД МАКТАБЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК МЕРОСИ.		
53.	ТАЪЛИМ ВА МАИШИЙ ИСЛОҲОТ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЖАДИД МАТБУОТИДА ЁРИТИЛИШИ Қозоқов Тохиржон Қодиралиевич, Раҳматов Аббосбек Толибжон ўғли.	266
54.	ЖАДИДЛАРНИНГ ТАЪЛИМ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲАТИ ВА УНДА ТАДБИРКОРЛАР ИШТИРОКИ Тайронов Ё.Р.	271
55.	TURKISTON JADIDLARI OTASI MAHMUDXO‘JA VENBUDIYNING JADIDCHILIK MAKTABLARINING RIVOJIGA QO‘SHGAN XISSASI G‘affarov Yarash Xolliyevich, Tilabjonova S.Sh	276
56.	ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK MEROSI HAMDA JADID MAKTABLARINING FAOLIYATI Rafiqova Dilafuz Qaxxoraliyevna.	279
57.	JADID MAKTALARI VA ULARNING PEDAGOGIK MEROSINI O‘RGANISHDA O‘QUV MATERIALLARINI IMITATSION-VARIATIVLIK ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH TEKNOLOGIYALARINI MUSTAQIL TA‘LIMDA QO‘LLASH Obidov Jamshidbek G‘ayratjon o‘g‘li.	284
58.	МАЪРИФАТПАРВАР ЖАДИДЛАР МЕЪРОСИДА ЭКОЛОГИК ТАРБИЯГА ДОИР ЁНДАШУВЛАР Акрамжон Бахромович Ғуломов, Севара Халикова.	287
59.	ТУРКИСТОНДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН УСУЛИ ЖАДИД МАКТАБЛАРИДА ТАЪЛИМ- ТАРБИЯ ЖАРАЁНИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ Бегимкулов Зариф Ахмадович.	296
60.	ОТНОШЕНИЕ ЦАРСКОЙ РОССИИ К ШКОЛАМ ДЖАДИДОВ. Мамасиддиқов А.А.	300
61.	JADIDLARNING MARKAZIY OSIYODA ADABIYOT VA SAN‘ATGA QO‘SHGAN HISSASI Ergashev Ulug‘bek Adxamovich.	308
62.	РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОСВЕЩЕНИЕ, ОСНОВА ДВИЖЕНИЯ ДЖАДИДОВ Елена Пустовая.	313
63.	ABDURAUFI FITRAT MA‘RIFIY QARASHLARI Abdunosirova Xalima Erdtillaevna.	317